

רות קסטנבאום בן דוב, זכר 1, 2005, שמן על בד

לבוא אל הקודש: סדר יום לשיחה דתית שהגיע זמנה

מ א י ר ק ר א ו ס

הנפיצות הפוליטית והמתח הבין-דתי סביב הר הבית מסתירים מן העין דרמה פנים-יהודית דתית ותיאולוגית: ההתעוררות המחודשת אל המקדש מערערת את המסורת היהודית הנוהגת ומטלטלת את העולם הדתי בן זמננו בשורה ארוכה של שאלות דתיות ומוסריות. דרוש לנו חזון מקדשי חדש

ההתעוררות אל המקדש

ההתעוררות החדשה אל המקדש, המתבטאת בעלייה הולכת וגוברת אל הר הבית ובפעילות חינוכית שיטתית וענפה, היא דרמה דתית, תיאולוגית והיסטורית. במוקדה של הדרמה עומדים המאמצים להנכחת החזון המקדשי בתודעה, להעצמת הציפייה לכינון המקדש ועבודת הקורבנות ולהכשרת הלבבות לרעיון כי עבודת המקדש היא העבודה הדתית האולטימטיבית. בעבר היה המקדש מושא לתפילות ולגעגועים. לפי התפיסה המסורתית בנייתו נתונה בידי שמים, בזמן שהוא מעבר לזמן היסטורי. אולם לנגד עינינו הופך חזון המקדש לשאיפה ריאלי, הנתפסת כנינת למימוש בידי אדם. באמצעות פעילותם של שוחרי חזון המקדש – ששכן אלפיים שנה בזיכרון ההיסטורי, בשפה הרטוראלית ובמרחב המיתי – אל ההווה האקטואלי.

לאחר דורות רבים בהם רווח הנוהג שאסור על עלייה להר הבית בקרב שומרי המצוות על גונניהם, בשנת 1996 התפרסמה לראשונה קריאה מטעם ועד רבני יש"ע לעלות אל ההר תוך שמירה על ההלכות הכרוכות בכך¹ עם קריאה זו החלה עלייה להר בהיקף

ניכר, וכיום מאות רבות של רבנים מתירים עלייה להר הבית ואף מעודדים את בני ובנות קהילותיהם לעשות זאת.

לצד העלייה להר אנו עדים למכלול עשיר של פעולות ביוזמתם של ארגוני המקדש, שמטרתן הנכחה והעצמה של רעיון המקדש בתודעת הציבור. הפעולות מכוונות להנכחת החזון המקדשי בתודעת הציבור, לפיתוח הידע הנדרש לשם הקמת המקדש ובניית כליו ואף להכשרת כוהנים ולוויים לשרת בקודש. הפעילות החינוכית כוללת הדרכות, תערוכות, ועידות, טקסים, ימי עיון, תהלוכות מסביב לשערי הר הבית, שיעורים, הפקת מחזורים וסידורים הכוללים המחשות חזותיות של המקדש ועבודתו, חוברות לילדים ועוד.

הפעילויות הללו נוחלות הצלחה לא מבוטלת ומושכות אליהן משתתפים רבים. מספר העולים אל ההר הולך וגדל משנה לשנה², והתמיכה הציבורית בעלייה אל ההר ובקיום תפילות בו נרחבת גם בציבור הכללי³. פעילי ההר והמקדש, שבשנות השמונים היוו קבוצה שולית, נתפסים היום כחלק בלתי נפרד מהמארג של האליטה הדתית-לאומית. גם השיח התורני בנושא המקדש ועבודתו בבתי

1. החלטת ועד רבני יש"ע מתאריך י"ח בשבט, תשנ"ו.

הקולות הספורים שקראו קודם לכן לעלות להר, ובהם אף רבנים שנשענו על עבודות מחקר שבתנו את תחומי המותר והאסור במרחב ההר, היו יוצאי דופן וחרייגים. ראו: הרב שלמה גורן, "הר הבית", בתוך: משיב מלחמה ד', ירושלים, תשס"ה; הרב זלמן קורן, ספר חצרות בית ה', ירושלים, תשל"ז.

2. על פי נתוני המשטרה, מספר העולים היהודים אל ההר בשנת 2019 עמד על כ-37 אלף. לפי נתוני ארגון שוחרי המקדש "ייראה", מספר העולים מטעמים דתיים-לאומיים עמד על יותר מ-30 אלף. בשנת 2020 קטן מספר העולים להר בשל מגפת הקורונה. בשנת 2021 עלה מספר העולים לקרוב ל-35 אלף.

3. בסקרי "מדד השלום", שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה, שיעורי התמיכה בתפילת יהודים בהר בקרב הציבור המזוהה עצמו חילוני בשנים 2015-2016, נעו בין 31% ל-47%. שיעורי התמיכה בקרב הציבור הדתי הגיעו לכ-80%.

המדרש הציוניים-דתיים נרחב היום יותר מאי-פעם, והוא כולל כתיבה ענפה והיקף עצום של שיעורים.

מוטי ענברי, חביבה פדיה ואחרים ביקשו להתחקות אחר הסיבות להתעוררות אל ההר והמקדש דווקא בעת הזאת.⁴ ענברי טוען כי השינוי נעוץ בתהליך אוסלו ומשקף דפוס מוכר במחקר המשי-חיות: בעת משבר אמוני הנובע מהדיסוננס בין ריאליה ובין חזון משיחי – כמו זה שיצד תהליך אוסלו – מתגברת אצל המאמינים דבקות דתית המכוונת להחזרת התהליך ההיסטורי למסלולו המשיחי. פדיה מתארת מאפייני משבר דומים, אולם היא רואה דווקא את תהליך ההתנתקות כמאורע שהעצים את השאיפה אל ההר והמקדש. בנוסף, היא טוענת כי נאמני התפיסה הגאולית מייחסים להר הבית ולדבקות בו יכולת מיסטית להסדרת המציאות על פי תפיסת הגאולה.

לצד הסברים אלה דומה שמחוללי השינוי פועלים גם מתוך הכרה פוליטית מפוכחת. לדידם, אם תתממש חלוקת הארץ, ייתכן שעם ישראל יאבד את שליטתו בהר הבית ובכך תוחמץ ההזדמנות ההיסטורית לכינון עתידי של בית המקדש. דוגמה לכך היא דבריו של הרב אליעזר מלמד, שטוען כי הסיבה היחידה שבגינה יש לה-תיר את העלייה אל ההר היא נוכחותם של המוסלמים בו, ואלמלא היו הם על ההר, ראוי היה לאסור את העלייה לכל שטחו.⁵ כך, מספר רבנים קבעו הלכה רדיקלית שלפיה מותר לעלות אל ההר ולנוע בכל המרחב שלו, גם באזורים האסורים במובהק לפי ההלכה, זאת משום שמטרת העלייה היא ליצור נוכחות יהודית על ההר במסגרת מאבק השליטה בו, ועלייה שכזו מותרת מדין "כיבוש".⁶ הנכחת החזון המקדשי איננה מונעת אפוא רק משאיפה דתית לשוב אל מקום המקדש אלא משמשת גם אסטרטגיה פוליטית במאבק על הריבונות והשליטה במקום. עם זאת, נדמה כי בהקשר של ההר והמקדש אין ערך של ממש בניסיון להבחין בין מניעים לאומיים למניעים דתיים, שכן הם הותכו יחד בקרב רוב שוחרי ההר.

יש לציין כי לצד ההתעוררות אל ההר והמקדש נשמעות התנגדויות הנשענות על איסורים הלכתיים מסורתיים ועל טיעונים מהמר-חב התיאולוגי, וכן מובעים חששות שמקורם במרחב הגיאופוליטי. אולם המחלוקת בין שוחרי המקדש ובין מתנגדיהם נוגעת בעיקר לאופי התהליך הנדרש למימוש החזון המקדשי ולזמן הראוי לו, לא לעצם תוכנו. מקדש העומד על מקומו ועבודת קורבנות כסדרה, כמו בימי הבית, הם משאת נפשם הדתית של השוחרים והמתנגדים

כאחד. אלה גם אלה נמנעים מלעסוק באתגרים שחזון זה מציב בפני אדם דתי בן זמננו. כך, באופן פרדוקסלי, אף שהשיח התורני המתקיים כיום בבתי המדרש הציוניים-דתיים בנושא המקדש ועבודתו נרחב מאי-פעם, דיון העומק על תוכן החזון המקדשי ואת-גריו הוא חלקי ביותר.

דרושה שיחה דתית על המקדש

התייחסות כנה ועמוקה למשמעויות הדתיות והתיאולוגיות של חזון המקדש מעלה מתחים דתיים ותיאולוגיים ושאלות מוסריות ואסתטיות. אלו אינן שאלות "לעתיד לבוא", אלא בעיות עכש-ויות שאמורות להעסיק אותנו בהווה, עוד טרם מימוש החזון. חזון המקדש מטלטל ומאתגר את המסורת הנוהגת, וההשלכות של טלטלה זו על חווייתו הדתית של אדם בן זמננו, וכן על אמונתו ותפיסתו התיאולוגית, עלולות להיות מרחיקות לכת.

כנקודת מוצא לדיון, חשוב לזכור: במונחים היסטוריים, משך נוכח-תם של מקדש פיזי ועבודת קורבנות בחיים הדתיים היהודיים קטן בהרבה ממשך תקופת היעדרם. אלפיים שנה עברו מאז חורבן בית המקדש השני, ובמהלך התקופה הארוכה הזאת המסורת היהודית עוצבה ללא מקדש, ובהתאם גם עולמם הדתי של המאמינים. חכ-מים עיצבו תפיסות עולם, מיסדו פרקטיקות מקיפות וכוננו עולם דתי חלופי, הממלא את חווייתו של אדם דתי. חלק מהפרקטיקות – כגון תפילה, לימוד תורה וגמילות חסדים – הוגדרו במפורש כחלופות לעבודת המקדש וחלקן אף הוצגו כעדיפות עליה.

המסורת היהודית עיצבה עבור האדם המבקש לעבוד את אלוהיו עולם דתי שלם, הכולל נוכחות אלוהית, חזון דתי ועבודת אלוהים המכוונת להגשמת אותו חזון. עבודה דתית זו היא מקיפה, עמוקה ושלמה; היא מצווה על האדם פרקסיס, קוראת לו לחיי דבקות, מעוררת בקרבו ערגה וכיסופים אל הקודש, מטמיעה בלבו שאיפה להתקרבות אל האל, מכוונת אותו לחיים מוסריים ומזמנת אותו לשותפות בקהילה דתית. נדמה כי עולמו הדתי של בן זמננו הנוטע במסורת זו אינו חסר דבר.

עם זאת, נוכחות החזון המקדשי במסורת היהודית גם היא מקיפה ביותר. המקדש נתפס בעת עומדו על מכונו כמקום הקרבה לאל. עבודת הקורבנות המתקיימת בו אינה עוד מצווה ממצוות התורה, אלא דרך ייחודית ונבדלת לעבוד אותו במטרה להתחבר אליו.⁷ החכמים שלאחר החורבן הטמיעו בריטואלים היום-יומיים את

4. מוטי ענברי, *פונדמנטליזם יהודי והר הבית*, ירושלים, תשס"ח; חביבה פדיה, ריאיון באתר עיר עמים: <http://www.ir-amim.org.il/he/node/1711>; שרינה חן, *במהרה בימינו: תמורות ביחסו של הציבור הדתי-לאומי להר הבית*, שדה בוקר, 2017, עמ' 86-88.

5. הרב אליעזר מלמד, "מקום מקדשנו בריבונות ישראל", *אתר האינטרנט של ערוץ 7*, ט"ז בחשוון, תשע"ו.

6. הרב שלמה גורן, *הר הבית*, עמ' כח-כט; ישראל אריאל, "מצוות בהר הבית בזמן הזה", בתוך: קומו ונעלה – אסופת מאמרים וקריאות בעניין הר הבית בזמננו, עמ' 211.

7. Daniel R. Schwartz, *Priesthood, Temple, Sacrifices: Opposition and Spiritualization in the Late Second Period*, Jerusalem 1979, pp. 46-49, 172.

החיבור הרעיוני והמעשי בין המעשה האלים והברוטלי של הרג בעלי חיים, שרפת הבשר וזריקת הדם ובין עבודה המוגדרת כעבודת קודש שמטרתה בקשת קרבת אלוהים - קשה להכלה. המחשבה על מקום הקודש כעל בית מטבחים ענקי יוצרת גם רתיעה אסתטית

במציאות מקדשית, כזו הממוקדת במקום פיזי, מוחשי, שאליו יש לעלות ובו מתרחש המפגש בין האל לאדם.

אתגר עבודת הקורבנות

אופייה של עבודת האל האמורה להתקיים במקום הקדוש מעלה אתגרים קשים עוד הרבה יותר. הפער בין חוויית העבודה הדתית בימינו ובין זו הצפויה עם חידוש עבודת הקורבנות הוא תהומי. עבודת הקורבנות פסקה באחת בעקבות החורבן, וגם זו שנשארה במרחב הגיאוגרפי הקרוב, בעיקר בקרב עובדי אלילים, נאסרה כליל ברחבי האימפריה הרומית עם התנצרותה במאה הרביעית לספירה. סוג זה של עבודה דתית הפך במהלך הדורות לזר ודחוי במרחב הגיאוגרפי־דתית־תרבותי שבו פעלו שלוש הדתות המונותאיסטיות.

עבודת הקורבנות זרה לעולמו של אדם דתי בן זמננו בכמה היבטים. הרצון להקריב או להעניק דבר־מה לאל – לצורך כפרת חטא, כהכרת טובה, כדרך לקרבת אלוהים, כדי להשפיע על המציאות או כסמל להקרבה עצמית – קיים גם בתודעתו של אדם דתי בן זמננו ומהווה חלק מעולמו וממסורתו. אך הרעיון של נתינת דבר־מה חומרי לאל – זר לחלוטין לעולמו. את מקומה של הקרבת קורבן חומרי לאל תפסה במהלך הדורות הקרבת האדם את עצמו לשם עשיית רצון קונו; את מקומו של האל כמקבל מתנות חומריות

זיכרון המקדש ועבודתו, את האבל על חורבנו ואת התקווה להשיב בתו. הם קבעו את הטקסטים העוסקים בענייני המקדש ובעבודת הקורבנות כחלק משמעותי מהקאנון היהודי, ושילבו את חזון חי־דוש המקדש כחלק בלתי נפרד מה"לעתידי לבוא" המשיחי.

כך נוצרה לאורך הדורות שניות במרחב החוויה הדתית בין עבודת האלוהים היום־יומית ובין החזון המקדשי המוטמע בריטואלים. חווייתו העכשווית של אדם דתי היא עשירה ומלאה, אך התוכן המוצג בשפה הדתית, בתפילה ובקריאת התורה, מבטא שאיפה לעבודת אלוהים מסוג אחר לגמרי – עבודת מקדש וקורבנות. שניות זו חריפה במיוחד מכיוון שעבודת המקדש אינה רק שונה בתכלית מהמסורת הנוהגת, אלא כפי שנראה להלן, זרה לה באופן עמוק ואף מאיימת עליה.

במהלך הדורות, גורמים שונים סייעו בידיו של אדם דתי להכיל את השניות הזאת: עוצמתה של המסורת הנוהגת והמחויבות כלפיה; המרחק הפיזי מן המקום הקדוש והאי־היתכנות הריאלית למי־מוש החזון המקדשי; הריחוק התודעתי מהמקום, בשל האיסורים ההלכתיים וההגות שהעניקה למקדש ממדים סימבוליים ומיתיים. אולם עתה, כאשר מקום המקדש סמוך ונראה, כאשר מתקיים מאמץ חינוכי רחב־היקף, המכוון להחיות בתודעה את החזון המ־קדשי ולהשיבו מן המרחב המיתי אל המרחב הריאלי, וכאשר יש הטוענים כי בכוחנו לקדם את המצווה לבנותו – האיזון שנוצר במהלך הדורות מופר ומתערער.

השיחה שאני מבקש לקיים עניינה התבוננות כנה בתוכן החזון המ־קדשי ובאתגריו. היא מיועדת לכל מי שהמסורת היהודית הנוהגת יקרה ללבו ורואה ערך בהמשך קיומה. בעיקר עומדים לנגד עינינו נושאים הנאמנים של המסורת החיה, החשים את הדיסוננס בין תפילתם היום־יומית ובין תוכנה, המבקש להשיב את עבודת המז־בח; את המתח בין האינטואיציות הדתיות העמוקות שלהם, הנא־מנות והמחויבות לעשייה הדתית המבוססת על מסורת חכמים, ובין מימוש החזון המקדשי.

אתגר השיבה אל ה"מקום"

בחווייה הדתית היום־יומית, כפי שעוצבה במסורת שלאחר החורבן, אין מקום מוחשי מסוים שבו האל משרה את שכינתו ובו מתרחש המפגש בין האדם לאלוהיו. המפגש מתקיים בלבו של האדם וב־תודעתו, בעיקר בעת שהוא מקיים את המעשה הדתי ללא תיווך של מקום קדוש וללא תלות בו. חווייה זו נטועה במסורת ומעוגנת בתפיסה תיאולוגית המערערת על האפשרות שלפיה האל האין־סופי, המובדל ממרחבי המקום והזמן, צמצם עצמו למקום מסוים. היעדרו של "מקום" ממקד את העבודה הדתית בקשר הישיר בין האדם ובין בוראו, ומבהיר כי קדושת האדם נובעת ממעשיו ומה־נהגותיו ולא ממקומו או מדבר־מה אחר החיצוני לו. כאן מונח פער יסודי בין החוויה הדתית העכשווית ובין החוויה הדתית הצפויה

רות קסטנבאום בן דוב, זכר 2, 2005, שמן על בד

מוסרי ואסתטי בהקרבה של קורבנות בעלי חיים כחלק מעבודת האלוהים. הפער בין דברי חכמים, המשבחים את מסירות לבם של הכוהנים המתבוססים בדם עד ארכובותיהם בעת עבודתם במקדש (בבלי, פסחים סה ע"ב), ובין חווייתו הדתית של עובד ה' בן זמננו – נדמה כבלתי ניתן לגישור.

הדמיון שבין עבודת קורבנות ובין פולחן עבודה זרה מעורר אף הוא תחושות רתיעה וזרות. גם אם ניתן לשרטט קו תיאורטי שמבחין בין שתי העבודות, הרי ביטוייהן הפרקטיים דומים, כפי שהמסורת היהודית מעידה בעצמה.⁸

מן ההיבט התיאולוגי, השיבה אל המקדש ואל עבודת המקדש מה־דהדת מחדש את סכנתה של הגשמת האל. כל פעולה המנכיחה באופן פיזי את האל עלולה להיות תחילתה של הגשמה, וממילא – פתח לעבודה זרה. אין זו סכנה תיאורטית; יש לה תקדימים היסטוריים, כפי שעולה מדברי הנביאים שיצאו חוצץ נגד העבודה הזרה שבמקדש.⁹

עבודת מקדש ועבודה שבמסורת

הופעתו המחודשת של החזון המקדשי מעלה שאלות על היחס בין עבודת המקדש ובין הפרקטיקה הדתית הקיימת. דומה שחזון המקדש טומן בחובו ציפייה להחלפת הפרקטיקה הדתית הקיימת,

ממלאים העני, היתום, הגר והאלמנה, שעמם האל מצווה לעשות צדקה וחסד. העבודה הדתית הומרה בהיעדר מקדש לפעולות המגלמות דבקות בדבר ה' והליכה בדרכיו. האפשרות של נתינת דבר־מה גשמי לאל מגלמת תפיסת אלוהות שונה בתכלית מזו של האדם הדתי בן זמננו. קיים הבדל מהותי בין אל המבקש את רוחו של האדם ומעשיו ובין אל המקבל מנחה וזבח, הבדל היוצר מער־כת שונה של יחסים בין האל ובין האדם.

בנוסף, הענקה באמצעות קורבן מחדשת את ימיהם של המתווכים בין האדם לאל – הכוהנים העובדים במקדש. המעבר מחוויה יש־רה ובלתי אמצעית של עבודת אלוהים אל כזו הזקוקה לתיווך תלוי־היררכיה, מרחיק את האדם מן האל ופוגע בזיקה האישית הקיימת בעבודה הדתית העכשווית.

זאת ועוד, עבודת אל שבמרכזה הקרבת בעלי חיים זרה לאדם הדתי בן זמננו ואף מעוררת בו דחייה דתית ומוסרית. החיבור הרעיוני והמעשי בין המעשה האלים והברוטלי של הרג בעלי חיים, שרפת הבשר וזריקת הדם ובין עבודה המוגדרת כעבודת קודש שמטרתה בקשת קרבת אלוהים – קשה להכלה. המחשבה על מקום הקודש כעל בית מטבחיים ענקי יוצרת גם רתיעה אסתטית. די אם נתבונן במאמצים שהחברה האנושית משקיעה כיום כדי להרחיק את תע־שיית הבשר מן העין ומן התודעה, כדי לעמוד על כך שקיים אתגר

8. ראו: ויקרא רבה, כב ח; מורה נבוכים, חלק ג' פרק לב; גדליה סטרומזה, קץ עידן הקורבנות, ירושלים, 2013, עמ' 66.

9. ירמיהו ז, ט-י; תלמוד בבלי, יומא ט ע"ב.

במורל המקדשי מכוון
המעשה הדתי לשירות
האל ולהשפעה עליו, על
פעולתו או על העולם.
במסורת חכמים מטרת
המעשה הדתי היא "הליכה
בדרכיו": האדם הוא
האובייקט של העבודה
הדתית והיעד הוא השינוי
הרוחני, הנפשי והמוסרי
שעל האדם
לחולל בקרבו

כה, ח), המעמיד את האדם כמוקד הקדושה העיקרי והראשוני שהאל מבקש להשרות בו את שכינתו.¹⁰

בזיקה לכך, ייעודו של המעשה הדתי במציאות מקדשית שונה מהותית מייעודו במסורת הנוהגת. בדגם המקדשי מכוון המעשה הדתי לשירות האל ולהשפעה עליו, על פעולתו או על העולם. במסורת חכמים מטרת המעשה הדתי היא "הליכה בדרכיו": האדם הוא האובייקט של העבודה הדתית והיעד הוא השינוי הרוחני, הנפשי והמוסרי שעל האדם לחולל בקרבו ובסביבתו כדי להתקדש.¹¹ מציאות מקדשית מסיטה את מוקד הקדושה מהאדם חזרה אל המקדש הפיזי, ומטה חזרה את מרכז הכובד של ייעוד העבודה הדתית מהאדם אל האל.

כולה או חלקה, בעבודת הקורבנות הנתפסת כ"עבודת אלוהים במובנה העליון".¹⁰ זו מהפכה של ממש, הצפויה לטלטל באופן עמוק את העבודה הדתית כפי שהועברה אלינו במסורת.

לשם המחשת הפער בין שני סוגי העבודות, נתאר את עבודת יום הכיפורים שנהגה במקדש לצד זו שהתעצבה במסורת הדורות לאחר החורבן. כיום, עיקר עניינה של עבודת יום הכיפורים הוא חוויית האדם העומד לפני אלוהיו, המבקש לכפר על מעשיו ומצפה לסליחתו של האל ולטהרתו. כלי מלאכתו בבקשת הסליחה והכפרה הם צום, תשובה, תפילה וצדקה. כלים אלה מסייעים בידיו לחוות תהליך פנימי של הטהרות מן החטא ולעבור טרנספורמציה נפשית של חזרה ממנו. החוויה הזאת מתרחשת בתוך לבו ונפשו של האדם ובינו לבין אלוהיו. לעומת זאת, עבודת יום הכיפורים שבמקדש נתונה כל כולה בידיו של הכהן הגדול. מבחנה של עבודת דה זו הוא בקיומו המדוקדק של סדר העבודה, המבטיח את כפרת החטא על ידי האל. האדם היחיד, ואף הקהילה הדתית כולה, אינם נוטלים חלק בעבודת כפרה זו ואין להם כל השפעה עליה.

הפער בין שני סוגי העבודה הללו הוא עמוק ומובהק, וספק אם שניהם יוכלו להתקיים בכפיפה אחת. האפשרות שעבודת המקדש תהפוך לדומיננטית, בין שבכוונת מכוון ובין שכתוצאה טבעית, ותדחק הצדה את העבודה הדתית הנוכחית – היא ריאליזם. עוצמת הפיתוי של חוויית הפולחן, כשהיא משולבת בכיסופים להשבת העבר הלאומי, גדולה מזו של העבודה הדתית היום-יומית.

תיאולוגיית המקדש ותיאולוגיה שבמסורת

עבודה דתית איננה מנותקת מהקשר תיאולוגי, אלא ניצבת על תשתית רעיונית המובחנת לה. בין התיאולוגיה שבבסיס העבודה המקדשית ובין זו הניצבת ביסודה של העבודה הדתית העכשווית קיימים הבדלים עמוקים, שאותם אני מבקש להמחיש באמצעות שלושה מושגים: "האדם הקדוש", "המעשה הדתי" ו"השראת שכינה".

רעיון האדם הקדוש, ששורשיו במקרא והמשכו בספרות חכמים, בהגות ובמיסטיקה ואף בחסידות, הוא מן היסודות המעצבים את החוויה הדתית של בן זמננו. הוא לבש ופשט צורה בגלגולי ההיסטוריים השונים, אולם בבסיסו ניצבת התפיסה כי האדם בקדושתו הוא התכלית העליונה של החיים הדתיים, וככזה הוא משמש מוקד קדושה חלופי למקדש. ביטוי עוצמתי של תפיסה זו מופיע בפירושו לתורה של הרב משה אלשיך על הפסוק "וְשִׁכְנִיתִי בְּתוֹכְכֶם" (שמות

10. הרב ישראל אריאל, מחזור המקדש ליום הכיפורים, הוצאת קורן, תשע"ט, עמ' ט'. וראו את דבריו של הרב אריאל, שם, בעמ' 130, המבהירים זאת היטב: "וללמדנו עד כמה יקרה היא עבודת הקורבנות של יום הכיפורים לפני ה' ששום תפילה לא תשווה לה".

11. פירוש הרב משה אלשיך על התורה, שמות כה, ח: "ושכנתו בתוכם" ולא אמר 'בתוכו'... שמעתי לומדים מכאן כי עיקר השראת שכינה באדם הוא ולא בבית... כי אין חפץ ה' לשכון בארץ כי אם על ידי השראתו בנפשות ישראל, שמהם עושה עיקר...".

12. יאיר לוברבוים, "מקדש לאדם: תמורות במוקד הקדושה בספרות חז"ל", דעת, 86 (2018), עמ' 395.

במשך הדורות הוטענו
על חזון המקדש הפיזי
ממדים מיתיים וסימבוליים,
שהמירו במידה משתנה
את מהות המקדש מהמוקד
הפיזי אל מרחב סימבולי
ורוחני. ההצעה להעמיד
כיום את חזון המקדש על
מהותו הרוחנית – החיבור
בין האדם לאל – אינה
אלא המשך של מגמות אלו

בפרפרזה על דברי חכמים בהתייחס לעבודת המקדש ולחלופות שלה, אני מבקש לומר גם בדורנו: יש לנו עבודה אחרת, טובה וחד-שובה הימנה.¹³ בעקבות החורבן העמידו חכמים תשתית רעיונית ופרקטית של חיים דתיים ללא מקדש, ונתנו מענה חלופי לצרכים היום-יומיים שנבעו מהיעדרם של המקדש ושל עבודתו. בפרספקטיבה היסטורית, התוצאה של מפעלם היא מדהימה: דורות על דורות של יהודים נשארו נאמנים למסורתם, העבירו את מורשתם מדור לדור והנחילו לנו עולם דתי עשיר ומרומם. כאז כן גם עתה, עלינו להעמיד חלופה, והפעם לא למסורת הנוהגת אלא לחזון המקדשי, כך שהוא יאפשר לדורות של יהודים להמשיך ולהיות נאמנים למורשתם.

רעיון השראת שכינה, המבטא את ציפיות המאמינים מתהליך השבת המקדש ועבודתו, ממחיש אף הוא את הפער התיאולוגי בין העבודות השונות. הופעת המקדש כרוכה בציפייה להופעתו של שפע אלוהי רוחני וחומרי, לשינוי ברמה הלאומית, האוניברסלית ואף הקוסמית, להעצמתה של חוויית קרבת אלוהים בעולמו החווייתי-דתי של היחיד ולשיבת ההתגלות האלוהית אל מערכת היחסים בין האל לאדם. אכן, יש הטוענים כי קיימת זיקה בלתי ניתנת להתרה בין מציאות מקדשית ובין קיומה של התגלות.¹³ לטענתם, במרחב התיאולוגי שבו התקיימו המקדש ועבודתו, מקור הסמכות הדתית כרוך בהתגלות, והוא נבדל מהותית ממסורת חכמים. אם אכן בקשת השיבה אל המקדש כרוכה בציפייה להתגלות ולחזרתה אל המסורת כמקור סמכות, הרי הטלטלה הצפויה עם מימוש החזון המקדשי תהיה גדולה עוד יותר, מכיוון שהיא מגיעה עד לנדבכיה היסודיים ביותר של המסורת הנוהגת.

יתרה מזאת, הניסיון ההיסטורי שהצטבר בתקופות שבהן עמדו המקדשים על מכונם אינו עולה בקנה אחד עם הציפיות העצומות של שוחרי המקדש. המציאות המקדשית ההיסטורית הייתה רחוקה מאוד משלמות דתית ומוסרית. הנביאים הביעו ביקורת חריפה ביותר כלפי המקדש, כוהניו ועבודתו, וערערו על ערכה הדתי והמוסרי של העבודה בו לנוכח המצב החברתי-המוסרי הירוד של העם.¹⁴ חלק מן הנביאים אף טענו כי עבודת הקורבנות תורמת למציאות המוסרית הירודה שמחוץ למקדש ומעודדת אותה. גם בספרות חז"ל מתוארת שחיתות עמוקה שפשתה במקדש ובסביבתו בשלהי הבית השני. ההבטחה כי המקדש השלישי יביא לשינוי דרמטי של המציאות הרוחנית-חברתית הקיימת וכי העולם כולו יחווה התעלות רוחנית, אינה הולמת את הניסיון ההיסטורי העגום.

מקדש בימינו: חזון חלופי

לאור האתגרים העולים מן החזון המקדשי, אני סבור כי דרוש לנו חזון דתי חלופי. תחת החזון הפיזי של מקדש עץ ואבן ועבודתו בבשר ובדם, אני מציע להציב כמושא שאיפותינו הדתיות וכשיאה של העבודה הדתית, חזון המבוסס על הקריאות המקראיות "קדו-שים תהיו"¹⁵ ו"אתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (ויקרא יט, ב; שמות יט, ו). לפי חזון זה, הנטוע עמוק במסורת מראשיתה, קדושת האדם היא הצייר המחבר בין האדם לאל ולכן יש בכוחה למלא את תפקיד המקדש. תפיסה זו, שהועברה אלינו במהלך הדורות, הולמת את התודעה הדתית של האדם בן זמננו ותואמת את אופייה של עבודתו הדתית ואת ערכיו ואמונותיו.

13. רחל אליאור, מקדש ומרכבה, היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה, ירושלים, 2002, עמ' 216-218; מיכאל שניידר, מראה כהן, תיאופניה, אפתיאווה, ותיאולוגיה בינארית, לוס אנג'לס, תשע"ב, עמ' 117; חביבה פדיה, השם והמקדש במשנת ר' יצחק סגי נהור: עיון משווה בכתבי ראשוני המקובלים, ירושלים, 2001, עמ' 12.

14. שמואל א, טז, כב; ישעיהו א, יא; ירמיהו ו, כ; יחזקאל ח; עמוס ה, כב; מיכה ו, כ; ועוד.

15. אבות דרבי נתן, נוסח ב, פרק ח (מהדורת שכטר, עמ' 22).

רוח קסטנבאום בן דוב, זכר 3, 2005, שמן על בד

האנושית של האדם כלפי עצמו, חברתו ואלוהיו במרחב הריאלי, ואילו עבודת המקדש מעבירה את האחריות אל מרחב מיתי, המסדיר את הטעון תיקון מול האל. ההתעוררות אל המקדש דוחקת בנו לבחור בין השתיים, בחירה שיש לה משמעויות מרחיקות לכת על עיצוב אופיו של האדם הדתי, רוחניותו ואחריותו המוסרית, על אופייה של החברה כולה ועל המסורת ועיצובה העתידי.

הגם שרעיון קדושת האדם והחברה האנושית מוטמע עמוק במסורת היהודית, יש להניח כי בבואנו לתרגם את תוכנו לדורנו נידרש לדיון מפליג, מקיף ועמוק בשאלות מהי קדושה ומה היא מחייבת. מצוות הזמן היא להידרש להגדרת יעד הקדושה בהקשר של האחריות הריבונית שזכינו לה, שאלה שבה לא עסקנו זה אלפיים שנה. כאן צפויות לנו מחלוקות מאתגרות והכרעות קשות. אך אלו הן שאלות המקדש בימינו, הן ולא אחרות, ובהלכות עבודה זו עלינו לעסוק. אל לנו לתת לחזון המקדש הפיזי להסיט אותנו מאחריותנו היום, בדור הזה: בניית המקדש של ימינו ועיצוב עבודתו.

דחיקה של החזון המקדשי הפיזי מהמרחב הריאלי אל העבר ההיסטורי או אל המרחב הסימבולי אינה בגדר חידוש בעולמה של המסורת. האסטרטגיה המגולמת בתפיסה של "מקדש מן השמים", השוללת מעורבות אנושית בבניית המקדש, עוקרת באופן עקיף את המצווה לבנות את בית הבחירה מתוך מכלול המצוות היהודי. במשך הדורות הוטענו על חזון המקדש הפיזי ממדים מיתיים וסימבוליים, שהמירו במידה משתנה את מהות המקדש מהמוקד הממשי אל מרחב סימבולי ורוחני.¹⁶ ההצעה להעמיד כיום את חזון המקדש על מהותו הרוחנית – החיבור בין האדם לאל – אינה אלא המשך של מגמות אלו.

המקדש והקדושה הם שני חזונות רבי-משמעות המהווים חלק מן המסורת היהודית, שבעומקם סותרים זה את זה. ניסיונות הגורתיים שונים נערכו לשם יצירת זיקה בין השניים, אך דומה כי בעורמקה של החוויה הדתית, השאיפה למקדש והשאיפה אל קדושה בחיי האדם צרות זו לזו. עבודת הקדושה מממשת את האחריות

מאיר קראוס הוא עמית מחקר במכון שלום הרטמן. בקרוב עתיד לראות אור ספרו על המקדש במסורת היהודית ובזמננו בהוצאת "עברית".

16. על תהליכי ספיריטואליזציה של עבודת האל כבר בשלהי הבית השני, ראו: דניאל שוורץ, "כהונה ומלוכה בתקופה החשמונאית", בתוך: ישעיהו גפני (עורך), **קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו**, כרך א', ירושלים, תשס"א, עמ' 73-74; באשר לתהליכי ספיריטואליזציה ודמוקרטיזציה של העבודה לאחר החורבן, ראו: סטרומה, קץ עידן הקורבנות, עמ' 72-73.